

Poseban problem u osnovnom školstvu između dva rata bio je stalan nedostatak učiteljskog kadra. Školske 1921/22. u Severnoj Srbiji je na 836 stanovnika dolazio jedan učitelj, a u Staroj Srbiji na 1480 stanovnika. Učiteljski kadar je bio nedovoljno stručan i iskusan u radu, što je uticalo na kvalitet i način izvođenja nastave. Pored toga, učitelji su, kao jedini obrazovani ljudi u selima, bili opterećeni i nizom drugih vanškolskih aktivnosti.

Momčilo Isić konstatuje da je osnovna škola u Srbiji i pored svih nedostataka ipak ostala najznačajniji izvor obrazovanja i pismenosti u periodu od 1918. do 1941. godine. Od svih pismenih u severnoj Srbiji, izuzev Beograda i Niša, 1940. godine, u osnovnim školama je bilo opismenjeno 91,33% a u Staroj Srbiji 93,73%.

Monografija dr Momčila Isića predstavlja značajan doprinos ne samo izučavanju problema obrazovanja i školovanja u Srbiji između dva rata, već će ona biti nezao-bilazna za svakog istraživača koji su bude bavio pitanjima društvene istorije Srbije u XX veku. Knjiga je opremljena brojnim statističkim podacima o stanju školstva u Srbiji, indeksom geografskih i ličnih imena i spiskom izvora i literature.

Dr Radmila RADIĆ

Slobodan Selinić, *Beograd 1960–1970: snabdevanje i ishrana*,
INIS, Beograd 2005, str. 529

Knjiga Slobodana Selinića *Beograd 1960–1970: snabdevanje i ishrana* predstavlja izazovan tematski poduhvat u savremenoj historiografiji. Na jednom široko utemeljenom pristupu autor razmatra problematiku snabdevanja i ishrane u jugoslovenskoj prestonici u sedmoj deceniji prošlog veka.

Autor na početku daje uvodno razmatranje o jugoslovenskom društvu sa jednog šireg vremenskog i prostornog odredišta.

Prvi deo knjige, *Razvoj Beograda posle Drugog svetskog rata*, objašnjava organizaciju vlasti i administrativni razvoj u gradu. Zatim je detaljno analiziran razvoj grada sa demografskog i prostornog aspekta. Naime, šezdesetih godina grad je doživeo promenu u strukturi stanovništva u kojoj je rastao broj stanovnika, a smanjivao se procenat poljoprivrednog stanovništva i prosečan broj članova domaćinstva. Beograd je u tom periodu godišnje primao 23.000 novih stanovnika, što je čitav jedan grad iz unutrašnjosti zemlje. Ovakav nagli priliv stanovništva uticao je na to da se grad nađe u najnepovoljnijem tipu urbanizacije. Takođe, pružene su u jednom magistralnom vidu sve osnovne karakteristike i odlike privrednog razvoja grada. Osnovni problemi beogradske privrede tokom šezdesetih godina proisticali su iz demografskih kretanja (snažan mehanički priraštaj), strukturalnih problema u privredi i, kao posledica toga, nedovoljna akumulativnost i drugo. U završnom poglavlju prvog dela knjige autor je u opštim crtama dao jasnu sliku života u gradu u posmatranoj deceniji i pre tog perioda. Istakao je da je demografski, prostorni i privredni razvoj Beograda bio praćen i promenama u kulturnoj, zdravstvenoj, prosvetnoj, infrastrukturnoj, komunalnoj, sportskoj sferi života. Standard života se popravljao i kvalitetnije se živelo.

U drugom delu knjige, *Poljoprivreda Beograda*, autor detaljno izlaže položaj poljoprivrede u privredi grada i proizvodnju na poljoprivrednim površinama. Svoje izlaganje počinje opisom četiri poljoprivredna reona koje je Beograd imao u svojoj okolini

(ravničarski deo severno od Save i Dunava, Gročanski basen, ravničarski reon Posavine, Kolubare i Tamnave i četvrtu oblast činili su atari opština Čukarice, Voždovac, Barajevo i Sopot). Beogradska poljoprivreda ušla je u sedmu deceniju sa još uvek nepovoljnom materijalnom i tehničkom bazom, te neodgovarajućom strukturom stručnjaka i zaposlenih.

U privrednom razvoju grada osnovni ciljevi poljoprivrede bili su na liniji planiranog razvoja jugoslovenske poljoprivrede i svodili su se na povećanje proizvodnje i širenje površina u posedu ili u obradi društvenih poljoprivrednih organizacija. Poljoprivredna proizvodnja trebalo je da obezbedi najvažnije proizvode za beogradsko tržište (mleko, meso, povrće i voće) i sirovina za beogradsku prehrambenu industriju. Ponavljanje istih ciljeva, osim što govori o namerama vlasti, govori i o tome da mnoge namere nisu u praksi ostvarivane. Nepovoljna karakteristika beogradske poljoprivrede bio je visok procenat učešća sredstava za lične dohotke u čistom prihodu.

Neregulisano dejstvo tržišnih mehanizama dovelo je poljoprivredu u nepovoljan položaj. Beogradsku poljoprivredu u sedmoj deceniji XX veka opterećivali su nedostatak proizvodnih kapaciteta, nedostatak kvalifikovane radne snage i stručnjaka, ali i fizičkih radnika. Uz probleme sa smeštajnim prostorom išli su i problemi sa negom i ekonomičnijom ishranom u stočarstvu, odnosno problemi sa zaštitnim cenama, mehanizacijom proizvodnje i ubiranja plodova, izgradnje prihvatnog i skladišnog prostora u voćarstvu i povrtarstvu. Mere SVA-a (ukudanje premija, zamrzavanje cena, restriktivne mere o kreditima za obrtna sredstva) stavljale su pred poljoprivredu teške uslove za poslovanje. Poljoprivredu je teško pogađao otežan plasman proizvoda naročito na domaćem tržištu i niska stopa akumulacije.

Društvene poljoprivredne organizacije (zadruga, dobra i kombinati) bile su najvažniji instrument za ostvarenje postavljenih ciljeva u poljoprivredi. Stanje u njima tokom pedesetih godina bilo je iz više razloga nepovoljno i nezadovoljavajuće.

Neophodnost da se prevaziđe nepovoljno stanje u zadrugama početkom sedme decenije nalagala je organizaciono sređivanje, što je značilo stvaranje krupnijih organizacija, trebalo je postići rentabilnost ulaganja, koncentraciju i iskorišćenje stručnih kadrova, povoljniji način organizovanja ekonomskih jedinica. Baza beogradske poljoprivrede postao je Poljoprivredni kombinat „Beograd”. Bio je to najopipljiviji izraz proklamovane politike objedinjavanja proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda. Proizvodio je ogromnu većinu poljoprivredne proizvodnje socijalističkog sektora. Kombinat je bio odraz primene nauke u socijalističkoj Jugoslaviji.

Novu otežavajuću okolnost predstavljalo je povećanje troškova poslovanja i to za oko 2% više od povećanja ukupnog prihoda. Gubici su postali jedna od najčešćih karakteristika poljoprivrednih organizacija. To je uticalo da izdvajanja za poslovne fondove budu mala, a samim tim poljoprivredu je odlikovala zaduženost. Jedna od trajnih karakteristika beogradske poljoprivrede bio je realno veoma nizak rast. Spas iz stanja u kojem se našla poljoprivreda grada tražen je u integracijama, ali je to takođe nosilo mnogo neželjenih posledica.

Broj zaposlenih se u društvenom sektoru poljoprivrede grada neprekidno povećavao, ali veliki problem je predstavljala neadekvatna i nekvalifikovana radna snaga. Karakteristika beogradske poljoprivrede bila je nestalnost i nestručnost radne snage. Naučnoistraživačkim radom bavilo se manje od 1% svih zaposlenih u privredi Beograda i svega 0,2% zaposlenih u poljoprivredi. Poljoprivreda je bila jedina grana

privrede kojoj su smanjena sredstva za školovanje stručnjaka. Od ukupno zaposlenih u poljoprivredi grada čak dve trećine su obavljale individualni ručni rad, što pokazuje da je proces proizvodnje u poljoprivredi i u drugoj polovini šezdesetih godina bio neekonomičan i ekstenzivan.

Veliki problem predstavljao je nedovoljan broj mašina, a izdvajali su se i nekompletnost poljoprivredne opreme, nedostatak servisa i remontnih radionica, sekundarnih puteva i transportnih sredstava. Upotreba mehanizacije u proizvodnji nije obavezno značila i bolje rezultate u poslovanju. Mehanizacija i pored svih ulaganja nije prevagnula i poljoprivreda grada i dalje je trošila mnogo više ljudskog rada u proizvodnji nego druge zemlje, što je za posledicu imalo više vremena potrebnog za proizvodnju istog proizvoda.

Primena agrotehničkih mera je bio način kojim je nauka najlakše prodirala u poljoprivredu i direktno uticala na nivo i kvalitet proizvodnje. Adekvatna primena ovih mera značila je smanjenje zavisnosti poljoprivredne proizvodnje od vremenskih uslova. Proizvodnja u društvenom sektoru se ustalila upravo kada su povećane površine na kojima je vršeno navodnjavanje, sličan značaj za proizvodnju imala je upotreba veštačkih đubriva. Nedovoljna primena savremenih agrotehničkih mera u poljoprivredi dolazila je do izražaja u godinama kada su nepovoljne vremenske prilike uticale na useve, što se odražavalo na smanjenje proizvodnje, posebno na imanjima seljaka, na kojima su agrotehničke mere nedovoljno i retko primenjivane.

Poljoprivreda je dobijala sredstva za kupovinu zemlje, izgradnju fabrika stočne hrane, hladnjača, tovilista, klanica, silosnih magacina i stanica za osemenjivanje, podizanje voćnjaka i vinograda, nabavku mehanizacije, melioracione radove, povećanje stočnog fonda, podizanje sušara, staja za goveda. Razvoj stočarstva je povremeno dobio prioritet. Kada je reč o investiranju, od poljoprivrednih organizacija se nije očekivalo da izdvoje veća sredstva zbog niske akumulativnosti i visokih obaveza otplate zajmova. Restriktivna investiciona politika, s druge strane, dovela je do usporavanja ulaganja u poljoprivredu. Investicije su se često svodile na nastavljanje najvažnijih započetih radova. U investicijama najveće je bilo učešće bankarskih kredita, poljoprivredne organizacije i federacija su svojim sredstvima pokrivala po jednu petinu investicija. Od svih investicija u poljoprivredu početkom šezdesetih godina u Jugoslaviji, tri četvrtine realizovane su pomoću zajmova i budžetskih dotacija, a ostatak iz fondova preduzeća. To znači da je poljoprivreda imala manje mogućnosti samofinansiranja, što opet na svoj način govori o njenom položaju u privredi zemlje.

Skoro polovina poljoprivrednih površina bila je zasejana žitaricama. Poljoprivredne organizacije su proizvodnju povrća smatrale rizičnom. Opiranje krupnih socijalističkih organizacija proizvodnji povrća na većim površinama ostala je konstanta povrtarske proizvodnje. Proizvodnja industrijskog bilja bila je jedan od retkih sektora poljoprivrede u kome su društvena gazdinstva značajno prednjačila u odnosu na privatni posed. Najveće površine pod krmnim biljem nalazile su se na teritoriji opštine Krnjača. Česti problemi sa proizvodnjom krmnog bilja negativno su se odražavali na stočarsku proizvodnju. Stočarstvo je osetno zaostajalo kako za ratarstvom tako i za stvarnim potrebama grada za stočarskim proizvodima s obzirom na promene u strukturi ishrane. Društveni sektor bio je inferioran, a to je posebno bilo evidentno u živinarstvu. Ukoliko je dolazilo do uvećanja fonda poljoprivrednih organizacija to je ostvarivano uglavnom iz sopstvene reprodukcije poljoprivrednih organizacija. Postojali su i problemi sa kvalitetom stočnog fonda. Društveni sektor poljoprivrede, pa i intenzivan način

proizvodnje najsporije je prodirao u voćarsku i vinogradarsku proizvodnju. Ova grana poljoprivrede bila je u razvoju. Najveće površine pod voćem nalazile su se na teritoriji opština Grocka, Sopot, Barajevo i Čukarica. Velike oscilacije u proizvodnji bile su posledica rodnosti godine, ali i širenja površina pod voćem. Vinogradi su se nalazili na plantažama „Boleč” i „Umka”.

Treći deo knjige, pod naslovom Selo i grad, govori o pitanjima kooperacije, delovanju Saveza komunista na selu, o merama kojima je zabranjeno kretanje zaprežnih vozila u gradu, zdravstvenom osiguranju poljoprivrednika i poreskoj politici.

Kooperacija je u praksi zasnivana na „brzu ruku”, zadruga su u posao ulazile materijalno i kadrovski nespremlne, bez odgovarajućih kalkulacija i planova, a obim zasnivanih odnosa sa seljacima je prevazilazio stvarnu ekonomsku moć zadruga. Najrašireniji oblik saradnje zadruga i seljaka bio je servis, koji se svodio na mašinski rad zadruga na imanjima seljaka. Pretvaranje seljaka u robnog proizvođača ostaće jedan od osnovnih ciljeva kooperacije.

Utemeljenje Partije na selu konstantno je bilo slabo, a da posebno šezdesetih godina ona gubi vezu sa seoskom sredinom i populacijom, posebno omladinom, da seoska sredina postaje prostor u koji se Partija, opterećena starim načinima rada i shvatanja, ne uklapa, sa kojom otežano komunicira, čije potrebe sve teže razume. Promene na selu bile su neuporedivo dinamičnije i krupnije od stepena spremnosti Partije da se menja i prilagođava svoj rad i svoju organizaciju novim potrebama i uslovima na samom terenu. Zastupljenost seljaka u Partiji smanjena je od 1948. do 1964. godine sa 49,9% na 9,6%.

Razloga za ukidanje zaprežnog saobraćaja na gradskim ulicama bilo je više. To su razlozi bezbednosti i brzine saobraćaja, motivi higijenske prirode, ali i želja da grad dobije imidž evropske prestonice. Takođe, htelo se postići oslobađanje građana od uticaja „seljačke pijace” i individualnog sektora poljoprivrede. Ipak, uklanjanje zaprege sa gradskih ulica nije bio naivan posao, jer je njihovo učešće u prevozu robe za potrebe grada bilo prilično visoko (21,5%), pa se postavilo pitanje zamene za njih. Dovoljnog broja drugih prevoznih sredstava nije bilo.

Ustanovljavanje zdravstvenog osiguranja poljoprivrednih proizvođača smatrano je za jedno od značajnih dostignuća socijalističke socijalno-zdravstvene politike u pravcu unapređenja zdravstvene zaštite stanovništva. Sistem zdravstvene zaštite seljaka bio je takav da je u velikoj meri zavisio od materijalnih mogućnosti određene opštine i civilizacijskog nivoa područja. Od 1. oktobra 1967. godine primenjivan je izmenjeni sistem zdravstvenog osiguranja. Više nije bilo osnovnog i proširenog osiguranja, već su Komunalne zajednice osiguranja određivale obim osiguranja i visinu doprinosa. Zakon je propisao minimalni nivo zaštite, a zajednice su mogle odrediti i veći nivo zaštite zemljoradnika. Problemi sa finasiranjem su nastavljeni. Primenu prava poljoprivrednika na zdravstvenu zaštitu pratile su mnoge prepreke: nedovoljno upoznavanje poljoprivrednika sa pravima koja imaju, neravnomeran raspored zdravstvenih stanica, nedovoljna pomoć od strane zdravstvenih radnika sa kojima osiguranici dolaze u kontakt, otežan kontakt sa osiguranicima, rasturenost i otežana pristupačnost pojedinim naseljima i naseljenim mestima, udaljenost pojedinih zdravstvenih stanica. Rashod fonda osiguranja omogućuje uvid u prirodu bolesti od koje su se lečili seljaci, a to su: tuberkuloza, rak, leukemija, lečenje trudnica, dece. Međutim, treba pomenuti i alkoholizam koji se sve više širio kao oboljenje ne samo među seoskim stanovništvom već i stanovništvom prestonice.

Poreske obaveze poljoprivrednika beogradskog područja kretale su se u okvirima postavljenim saveznom i republičkim zakonima i obavezama koje je propisivala gradska Skupština na osnovu ovlašćenja koja su joj pripadala po osnovu saveznih i republičkih propisa. Visinu opštinskih doprinosa iz ličnog dohodka od poljoprivredne delatnosti određivala je Skupština grada. Poreska davanja seljaka beogradskog područja bila su usmerana ka svim nivoima vlasti (saveznom, republičkom, gradskom i opštinskom). Seljaci Beograda imali su i obaveze prema fondovima samoupravnih organizacija od kojih je nesumnjivo najvažnija obaveza prema sreskom fondu zdravstvenog osiguranja.

Četvrti deo knjige nosi naslov Trgovina i snabdevačka preduzeća i opisuje trgovinu i snabdevanje grada do šezdesetih i tokom šezdesetih godina dvadesetog veka.

Snabdevanje grada do 1952. godine vršeno je u uslovima obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, pa sve do tada nije ni moglo biti reči o postojanju trgovine koja obavlja svoju stvarnu ekonomsku funkciju. Mere za sređivanje sistema snabdevanja grada preduzete su 1958. godine, kada je napravljen dugoročan sistem snabdevanja grada koji će obeležiti skoro celu narednu deceniju. Uklupnjavanje snabdevačkih i trgovačkih organizacija koje tada nastaje ostvareno je u vremenu kada se tendencija decentralizacije sa početka pedesetih zamenjuje tendencijom integracije i specijalizacije. Stvaranjem specijalizovanih preduzeća očekivalo se da će se podići kvalitet prometa i snabdevanja i da će se postići „proširena reprodukcija”.

Bitna karakteristika trgovine bilo je očigledno zaostajanje, i materijalno i tehničko za zahtevima tržišta grada koji je postajao sve veći. Da bi se otklonili negativni efekti problema sa kojima se trgovina grada suočavala u politici njenog razvoja posle rata težište je stavljeno na razvijanje krupnih i specijalizovanih preduzeća, potenciranje savremenih oblika prodaje proizvoda (robne kuće, samousluge, samoizbor i supermarketi), užu specijalizaciju prodavnica. Proces širenja savremenih prodajnih objekata bio je praćen savremenim načinom pakovanja robe i usluživanja građana. Kada je reč o širenju samoposluga jedna od ideja bila je da se njima potisnu pijace, ali to nikada u potpunosti nije bilo ostvareno. Ukidanje pijaca stvaralo je velike probleme u snabdevanju. Položaj trgovinskih preduzeća za promet na malo prehrambenih proizvoda bio je, prema nekim pokazateljima, nepovoljniji od preduzeća za promet neprehrambenih proizvoda. Materijalni troškovi poslovanja, doprinos za fond rizika i ostali troškovi bili su znatno veći za promet prehrambenih proizvoda.

Maloprodajnu mrežu karakterisali su: nedovoljan broj i kapacitet prodajnih mesta, slaba tehnička opremljenost i loši higijenski uslovi. Opšti utisak je bio da se radi o malim prodavnicama u zastarelim, teskobnim i nehigijenskim prostorijama sa zastarelom i dotrajalom opremom i prevaziđenim klasičnim načinom prodaje robe.

U petom delu knjige govori se o snabdevanju Beograda prehrambenim proizvodima. Glavni snabdevači Beograda hlebom šezdesetih godina bila su četiri pekarska preduzeća nastala kao izdanci posleratne „Gradske pekare”, a to su: „Klas”, „Soko”, „Beograd” i „Sloboda”. Uz njih je u gradu tada postojalo i oko 130 privatnih pekara. Raspored prodajne mreže po opštinama bio je neravnomeran. Snabdevanje grada hlebom odvijalo se uz česte probleme sa kvalitetom i količinama koji u potpunosti nisu rešeni ni integracijom pekarskih preduzeća. Hleb je ostao jedan od proizvoda čije količine nisu mogle biti u dovoljnoj meri obezbeđene samo iz proizvodnje društvenih industrijskih preduzeća, već je učešće privatnih pekara (zanatska proizvodnja) ostalo osetno i u drugoj polovini decenije kretalo se na nivou jedne šestine potreba grada.

Nestašice mesa nisu bile neuobičajena pojava, do nestašica je dolazilo zbog neusklađenosti otkupnih i maloprodajnih cena, problema u stočarskoj proizvodnji, nestašice stočne hrane, špekulacija u trgovini mesom, nepoštovanja ugovora, zastareli i slabo opremljeni proizvodni kapaciteti i nedovoljna i slabo opremljena prodajna mreža. Navedeni problemi odražavali su se na poslovanje mesarskih preduzeća. Postojali su i drugi razlozi koji su uticali na loše poslovanje trgovinskih preduzeća za promet mesom, a to su: „nedovoljna disciplina u radu”, „nepravilan odnos prema osnovnim sredstvima” i drugi.

Individualni proizvođači isključeni su iz snabdevanja grada mlekom po donošenju odluke o zabrani prodaje nepasterizovanog mleka. Snabdevanje grada mlekom postao je zadatak „Gradskog mlekarstva” i kombinata „Beograd”. Mleko je bio najjeftiniji artikl na jugoslovenskom tržištu. Sistem premija gradska vlast je uvodila kako bi bar donekle poboljšala položaj privrednih organizacija koje su proizvodile mleko, a da bi istovremeno izbeglo povećanje njegove maloprodajne cene. Najuočljivije osobine snabdevanja grada mlekom bilo je povećanje učešća ove namirnice u ishrani građana, što je pokazatelj pozitivnih promena u standardu, i istiskivanje privatnog sektora iz snabdevanja grada. Socijalističko društvo je uspeo da obezbedi da industrijska proizvodnja mleka uglavnom zadovolji potrebe grada. Situacija je drugačija u pogledu mlečnih proizvoda gde su većinu proizvodnje obezbeđivali seljaci iz okoline grada.

Sistem snabdevanja Beograda voćem i povrćem bio je složeniji nego za druge prehrambene proizvode. Za građane je snabdevanje ovom robom predstavljalo neizvesnost, kako u pogledu cena, tako i u pogledu kvaliteta i količina, a za gradsku vladu problem čije je rešenje zavisilo od velikog broja činilaca (snabdevačkih preduzeća, poljoprivrednih organizacija i seljaka iz okoline grada, proizvođača iz drugih delova zemlje, ali i vremenskih prilika). Veće učešće seljaka iz okoline grada u snabdevanju voćem i povrćem bilo je posledica malih površina pod ovim kulturama na socijalističkom sektoru poljoprivrede. Osim toga, proizvodnja na privatnom sektoru bila je ekstenzivnija. Politika ugovaranja doživela je potpuni krah, pa su snabdevačka preduzeća Beograda morala da veći deo robe nabavljaju iz slobodnog otkupa. Ovo je povećavalo troškove dopremanja robe, odnosno uticalo na to da cene voća i povrća budu „nenormalno visoke”.

Šesti deo knjige opisuje mesta za snabdevanje građana kao što su pijace, restorani društvene ishrane i ugostiteljski objekti gradskih izletišta i kupališta.

Šezdesetih godina na užem području grada uprava nad pijacama poverena je „Gradskoj pijačnoj upravi”. Njen zadatak bio je staranje o izgradnji i rekonstrukciji, održavanju pijaca, izgradnji objekata i prodajnih mesta na korišćenje i naplaćivanje naknade, održavanje čistoće na pijacama, vođenje evidencije o dopremanju, prometu i cenama robe. Ova odluka prećutno je značila da se bez seljačkih pijaca ne može. Iako nevoljno, prihvaćena je neminovnost postojanja pijaca. Beograd je i pored napretka društvene trgovine i poljoprivrede ostao ovisnik od pijačnih tezgi i seljaka na njima. Od beogradskih pijaca pojedinačno, Kalenić pijaca je bila od velikog značaja za snabdevanje Beograđana. Zauzimala je 13,7% površina od ukupnih pijačnih površina. Ali, imala je prilično nezadovoljavajuće higijenske prilike. Opšte higijenske prilike na pijacama bile su veoma nepovoljne. Po mnogo čemu, pijace su u gradu predstavljale oaze negradskog, nebeogradskog, neurbanog, seoskog, patrijarhalnog i tradicionalnog. Na beogradskim pijacama skupljao se najraznovrsniji svet koji se drugačije oblačio, govorio, razmišljao, živeo.

Društvena ishrana predstavljala je organizovanu delatnost zajednice. Cilj je bio povećanje slobodnog vremena aktivnog stanovništva, a da bi se to postiglo bilo je potrebno i da klasični način pripremanja hrane postane briga društva. Početkom šezdesetih godina dnevni promet restorana društvene ishrane iznosio je 79% ukupnog kapaciteta. Najveći korisnici restorana bili su samci, a najveća pažnja ishrani radnika posvećena je u industrijski razvijenim opštinama. Posebno je bilo visoko učešće nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika u ishrani u ovim restoranima. Cene ishrane u radničko-službeničkim restoranima zavisile su od troškova poslovanja, cena namirnica na tržištu i od ekonomske snage preduzeća koje je restoran osnovalo, s obzirom na to da su preduzeća davala dotacije restoranima. U preduzećima koja su odvajala velika sredstva za svoje restorane kvalitet obroka je bio veoma dobar, a cene niske („popularne”). Zbog slabe opremljenosti restorana društvene ishrane različitim vrstama mašina u njima je hrana uglavnom pripremana ručnim putem, što je moglo samo da poveća cenu ishrane. Mnogi restorani bili su smešteni u dotrajalim zgradama ili barakama koje nisu pogodno za pripremanje i izdavanje hrane i u kojima nisu postojali ni minimalni sanitarno-tehnički uslovi. Funkcionalna povezanost radnih odeljenja restorana takođe nije bila na potrebnom nivou. Veliko učešće nekvalifikovane radne snage u restoranima nastavilo se i u ovom periodu. Ishrana u restoranima bila je „deficitarna i neuravnotežena”, strukturi obroka poklanjan je nedovoljan značaj, a prednost se davala isključivo količini i kaloričnosti. Slična situacija bila je i u ekspresnim restoranima, đačkim kuhinjama i studentskim menzama.

U sedmom delu knjige upoređuje se Beograd sa drugim gradovima u zemlji i to po pitanju cena i sistema formiranja cena. Takođe, analiziran je položaj Beograda na jugoslovenskom tržištu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda.

Cene prehrambenih proizvoda u Beogradu zavisile su od velikog broja faktora i određivane su na nekoliko nivoa. Tako je otkupnoj ceni jednog proizvoda dodavano jedanaest nameta. I pored velikog upliva države u privredu nije bilo moguće izbeći uticaj zakona tržišta na formiranje cena. Ogroman priliv stanovništva, pokušaj da se zaštiti standard građana, sistem limitiranih i kontrolisanih cena osnovnih prehrambenih artikala, socijalna uloga velikih gradova u vreme industrijalizacije, uticali su da Beograd kako u cenama komunalnih usluga tako i u cenama životnih namirnica često bude jeftiniji od drugih većih jugoslovenskih gradova, po cenu poslovanja mnogih preduzeća po nerentabilnim i neekonomskim cenama. Jedan od načina održavanja cena na nižem nivou od realnih bile su i isplate iz budžeta grada privrednim organizacijama. One su dobijale regres i premije kako bi maloprodajne cene ostale na istom nivou.

Potrebe stanovnika Beograda za hranom nisu bile zadovoljavane samo proizvodnjom gradskog poljoprivrednog područja. Tako se ukazala potreba da se Beograd snabdeva u delovima zemlje specijalizovanim za proizvodnju određenih kultura. Ovo je sa druge strane doprinosilo integraciji Beograda, kao velikog proizvodnog i potrošačkog centra u jugoslovensko tržište prehrambenih proizvoda.

Osmi deo knjige govori o kvalitetu i higijeni ishrane stanovnika Beograda, količinama hrane koje su proseku unošene, ishrani pojedinih kategorija stanovnika i opštem značaju koji je ona imala.

Tokom sedme decenije kvalitet osnovnih prehrambenih namirnica u Beogradu ostao je nezadovoljavajući. Prioritet u proizvodnji ostalo je zadovoljenje elementarnih potreba ishrane grada, a manje proizvodnja kvalitetnijih namirnica. Statistički podaci bakterioloških analiza životnih namirnica koje su služile u ishrani stanovnika Beograda

govore o nepostojanju dovoljne i konstantne brige za njihovu ispravnost. Iako su postojali propisi koji su određivali kvalitet i postupanje sa životnim namirnicama, usled njihovog nepoštovanja česti su izveštaji o propadanju, slabom kvalitetu i uništavanju (bacanju) hrane.

Izvori si ukazivali na pozitivne promene u ishrani stanovnika Beograda posle rata. Ovo razdoblje predstavljalo je odlučujući iskorak iz vremena straha od gladi i neizvesnosti. Već je 1959. godina smatrana za prvu posleratnu godinu u kojoj grad nije imao teškoća u snabdevanju svojih stanovnika hranom, pa je ta godina smatrana za najbolju posleratnu godinu u tom periodu.

Autor je u knjizi još priložio zaključak, spisak pregledanih izvora, korišćene literature, registar privrednih organizacija i prilog.

U strukturu knjige uneti su brojni neobjavljeni izvori prikupljeni u Arhivu Srbije i Crne Gore, Arhivu Srbije - Železnik i Istorijskom arhivu Beograda ukupno dvadeset fondova. Priložen je spisak objavljenih izvora koji su korišćeni u radu, kao i spisak štampe i periodike.

U prilogu se nalazi i osam fotografija koje na živopisan način zasvodnjuju temu ove knjige.

Ovom knjigom autor je učinio prvi veliki korak u svojoj naučnoj karijeri i proširio jednu interesantnu tematsku oblast u srpskoj historiografiji.

Dušan BAJAGIĆ

*Moderna srpska država 1804-2004, hronologija,
Istorijski arhiv grada Beograda, Beograd, 2004, str. 536.*

U izdanju Istorijskog arhiva Beograda u Beogradu je 2004. godine objavljena hronologija moderne srpske države koja sadrži najvažnije događaje iz oblasti političkog, kulturnog, ekonomskog i društvenog života srpske države u poslednja dva veka, ali i poneki događaj iz svetske istorije, čime je srpska istorija stavljena u širi kontekst. Knjiga sadrži više od pet stotina strana i po svojoj tehničkoj opremljenosti predstavlja jednu od najluksuznije štampanih knjiga u istoriji Srba i Srbije. Nastala je radom trideset petoro stručnjaka iz oblasti različitih nauka (iz Istorijskog arhiva Beograda, sa Filozofskog, Filološkog i Pravnog fakulteta u Beogradu, Filozofskog fakulteta iz Novog Sada, sa Instituta za noviju istoriju Srbije, Instituta za savremenu istoriju i Istorijskog instituta iz Beograda, iz Narodne biblioteke Srbije itd.) Otvaraju je uvodne reči redakcije i prof. dr Andreja Mitrovića, a završava registar (515-534. strana). Iz uvodnog teksta redakcije vidi se njena želja da opravda izlaženje jedne ovakve knjige i njenu neophodnost u srpskoj historiografiji („u razvijenim historiografijama one su deo opšte kulture, priručnik stručnjacima, studentima i đacima, nezaobilazne za širenje znanja o prošlosti”), kao i da ukaže čitaocima na sve prepreke koje su stajale na putu izrade ovog dela. Značaj hronologija vidi se i iz teksta Andreja Mitrovića koji je definisao hronologiju kao vrstu teksta koja je „kulturna pojava hiljadugodišnjeg trajanja”, koja sadrži „svest o vremenu kao toku i o različitim vremenima”. Andrej Mitrović upoznaje čitaoce i sa funkcijom hronologija u različitim istorijskim vremenima, epohama, civilizacijama, ali i sa vrstama hronologija.